

ТАЊА КРАГУЈЕВИЋ

ЧАРОЛИЈА ЈЕДНЕ ЉУБАВНЕ РЕЧЕНИЦЕ

*Убод до убода, иџлом кроз њајир и свиљу, све док не ѡка-
жејте како дело насјаје, ѓојово ни из чеџ, како ѡоџрава на
длану ѡре неџо шјоо ће склизнуџи у свечаносји облака.*

Александар Ристовић, *Писма сањалици*, 1972

Читавог живота Александар Ристовић (Чачак, 1933 – Београд, 1994) бавио се, пре свега, или готово искључиво, поезијом. У свакој прилици, и при сваком помену његовог имена, најприродније је стога рећи: Александар Ристовић, песник.

Не само што је то најтачније, већ и стога што казати – Александар Ристовић, песник – значи одати признање обновитељу чудесног врта поезије, у којем пред нама, и у нама, искрсава чаролија стварања, у њеном аутентичном, самосвојно одгајаном виду. Истовремено се пред читаоцем указују и темељна значења ове увелико занемарене духовне дисциплине, и у поетском делу Александра Ристовића дубоко и инвентивно унапређен њен смисао: и живо језгро дакле, и фасцинантан домет њених покретачких постулата. И њене модерности.

Необично је, унеколико, што се оваква мишљења о Ристовићу јављају, све јасније, читаву деценију након његовог одласка. Победа уметности – рекли бисмо, чудесне и неумољиве непоречивости Стварања – „освета смртне руке”, како би то именовала Вислава Шимборска. У овом случају, и недвосмислене, доследне песничке судбине, остварене чисто, у делу самом, те је кристалисање представа и књижевних судова, као и читалачки инспирисано тумачење овог јединственог песничког подухвата, изазовно, отворено сваком новом времену, и свакако – добродошло.

Ако појаву овог самосвојног песника, уистину, током више од три деценије, није пратила и заслужена пажња и озбиљније истраживање и валоризовање његовог дела, онда бољу страну те околности чини можда чињеница што појам *славе* самог песника – и иначе сасвим посебну и оригиналну личност – није узнемиравао, нити га је њен изостанак омео у стрпљивом остваривању његове поетске градње. Иако је задуго остала важећа и тачна констатација коју сјајни песник, преводилац и ерудита Иван В. Лалић, преноси свом пријатељу Чарлсу Симићу „преко океана”, упозоравајући га у једном писму, 1982, да је „Аца Ристовић добар песник који увек остаје некако у сенци. *An underestimated poet*” – поета, дакле, којим се овдашња јавна сцена није превише бавила – немала надокнада за тај пропуст и негативни биланс овдашње књижевне рецепције, јесте чињеница да појаву ове несвакидашње поезије па и најзначајније њене одлике нису пропустили да региструју најумнији песникови савременици – интелектуалци и песници, и сами посебног кова – почев од Јована Христића, Борислава Радовића, Милице Николић, и других, премда малобројних, у раздобљу од шездесетих до осамдесетих.

У читавом валу пак једна нова стваралачка генерација, ослобођена књижевних предрасуда и критичких узуса претходног доба, готово здушно, деведесетих, а напосе након песникове смрти, прихвата Ристовића као „свог песника” – синоним одступања од сваког вида удовољавања културној и естетичкој матрици сазданој на појмовницима модерне, реновацији традиционализма, и сваком виду стеротипа утиснутих у укусе и потребе епохе, друштвену климу, књижевне манифесте, актуалне прокламације – стереофонију свих облика гласности и јавности.

Но управо и тиме, Ристовићевом самосвојном, тихом, апартном и доследном ауторском гесту, и језичком моделу, његовом – властитом харизмом заштићеном поетском свету – припада и посебна лаудација, као и похвала вредности његове поезије по себи: њене бескомпромисности и слободе, упечатљивог отиска у поетском наслеђу, а исто тако и њеној верности трагалачком духу, који је унапређује, и изнова обликује – свеж и нов, доследан свом концепту вансеријске модерности, оне, која и важи, и значи, у сваком времену.

Управо како је наговестио, профетски, у једној од најранијих и најбољих речи подршке – текстом посвећеним Ристовићевој првој збирци, *Сунце једне сезоне*, 1959 (часопис *Видици*, 1960) – Данило Киш, написавши: „Осећам неправду коју је ћутање нанело овом песнику, но и горки тријумф свих будућих антологија послератне српске лирике и та ме помисао теши. Ристовић је елегичар,

један од најбољих, сав саткан од опорих мириса и боја неког интимног *fin de siècle*-а, и под његовим прстима све ствари, сви предмети задобијају печат јесени, позлату сунца на заласку, и све се претвара у сенку, у љуштуру, у сећање, све:

*Харџије у које увисмо хлеб,
клује са већ сухим лицићем,
ћера, љубичасто масило, златне
усне мајчице, куџије са оџисцима усана. (...)*

Вредно је, из више разлога, сетити се ове не само срдачне, већ и ретке, мнозначне и стога импозанте, добродошлице, коју је Ристовићевој поезији пружио осетљиви и особен стваралац, у исто време изоштрен критички дух, истичући другачијост Ристовићевог писма као упечатљивост *љубичастоџ зашћићиноџ знака* – који ће уистину и надаље, током деценија, остати, уз све стваралачке модификације, трајно обележје Ристовићевог поетског дела.

Поетско самоекспонирање је први парадокс Ристовићевог писма: тражимо у њему песника, по навици конвенционалног рашчитавања Субјекта, Идеје и Песме. Али, већ након раних Ристовићевих збирки, такав песник – у фигури и одећи традиционално знаног – више није ту. Уместо њега, налазимо поетску еманацију: песничку емоцију, став, чувство, рефлекс догађајног или мисаоног, читав један нови живот – језик.

Чини се, наиме, да Ристовићева поезија устину почиње тамо где се песник од раног себе унеколико опрашта, окрећући се неизвесностима, смелим и помало ризичним искорацима из оног поетског маниризма којима упућују песнички врхови, трагови лектира, гласови савременика. Тамо, куда води отворени изазов песничког језика (о чему сведочи већ и наслов и карактер збирке *Текстоџи*, 1969, на пример, али и велики тематски и значењски распони које назначује књига *О џућовању и смрћи*, 1976).

Готово да би се могло рећи да се *ћесник Ристовић* рађа у својим често призиваним и призиваним снежним белинама, оног нигде још дефинисаног, али свежег, самосвојног почетка, још не исписаног *ћексћа живоћа*, индивидуализованих знакова под којима дишу бића и појаве које га настањују, и иза њега ишчежавају, смењујући се другим, што носе своју упечатљиву различитост, и подједнаку снагу свог идентитета. Текста дакле, који се остварује у сталном *настајању*, у новим поглављима песничког развоја и метаморфоза, што доноси нови интензитет и боју увида, кристалну јасност перцепције и рефлексија, и напослетку тензију

њихових судара, импакта – типично ристовићевских „додира одасвуд”, да би се све декомпоновало, и видело још једном – што назначује сву необичност, сложеност и дубину Ристовићевих визура и посебну озвученост његовог језика.

И када је аутор назива „малом песмом”, и када се узда у њену непретенциозност, Ристовићева поетска градња своју крхкост и одважну самосталност бира као слободу оглашавања неистражене, или понајчешће *прећућане* збиље, у коју нас свакодневље уплиће, из које поничемо, премда превиђамо или заборављамо, или недовољно артикулишемо њену посебност, специфичну оличеност и оглашеност њеног присуства, које и није друго до често хаотични, дифузни ток нашег живљења, постојање само.

Са друге стране, сва волуминозност и значај прошлог, садашњег, пролазног – под претњом и извесношћу нестајања – управо потирањем и растварањем једнозначности, ма како то парадоксално звучало (но није ли управо у поезији све уистину могуће) – спасени су, *уздигнувши у постојање*, у безмерне алтернације нових значењских повезивања у креативан, и неомеђен, отворен пут у опстанак. Сва нападалост искуства, меморије, сва лелујна нетрајашност животних спона и непроцењива вредност изгубљеног – светлуца у Ристовићевој песми у игривој вејавици речи, асоцијација и слика, што је измакла једносмерним улицама и везаностима за онај усамљећи *кончић његоваже*, подаништво субјекту, из којих је потекла, и уздиже се у прхкост очуваних цитата, свој препознатљив и особен *знаковни праг*, у сложеност инвенције читања света и енергије говора што том читању даје значење инаугурације нове реалности – збиље језика. А она пак, у Ристовића – као аналоган постојања, многозначности живота – увек изнова почиње.

Ристовићево поимање родоначелних вредности поезије је на просто – необична вера без идолопоклонства, чистоте без ларпурлартизма, и чаролије без опсена. Њена заснивачка моћ је у чињеници да поезија постоји и тамо где је мање, или понајмање очекујемо, она сама је изненађење, догађај – јер је обасјање вредности што почива у стварима обичним, материјалним, што једнако су алатке постојања, колико су то и еманације животне суштине у широким распонима својих кондиционала, могућности стварних, и потенцијалних, каткад „непоетских” и сурових, што положене су у појаве безличне и безимене, глуве и следе, синонимне неживоту – том ваздашњем предворју смрти – којима треба дати име, и глас, што ће исказати њихово порекло и судбину као секвенце животног безмерја, које им је случај поверио као једину животну сврху, ролу и имање.

Своју свежину Ристовићев поетски говор, наиме, дугује основном поетичком избору и ставу, који љуља поставку о божанском удесу што напаја величајност песничког надахнућа а у неком писму завештања скрива формулу, готов испис дат изабранима. Песма у Ристовића *посијаје* песмом, јер *поезија насијаје*, чини се, свакад изнова, у вазда новој тачки почетка. „Вечност” је, у Ристовићевом поетском уверењу и ангажману, са оним препознатљивим зачинском мешавином песничке шале и збиље, измрвљена, стављена у чашу крај постеље, у обед супружника, у први цртеж кћери, и још даље, отворена прозорима на којима се смеши јутро, музичким нотама свирају леденице, или се чује ноћ, тајанствена и бесконачна, где вазда, у дечачки устрашеној свести, удара „нешто о нешто”, или се покрећу шумови дана, у коме неко покушава упалити мотор залеђеног аутомобила, а неко други, бучно пристиже из својих окаснелости, летњих снатрења или винског пијанства. Она једнако тако клеца, тетур се, у шкрипи уморних костију, или се бели над челом самртника, а буди са јабуком на узглављу каквог дечака – за кога песник кадикад, са неком мером истовремене истинске идентификације и уметничке претпоставке, каже: неки дечак, можда Ја.

Она је заправо свуда, али не постоји другачије до као недокучива магија живота, и тајна смрти, пред којима је свака формула неприлагодива, недовољно осетљива, обеснажена, и вије се у речима као празан рукав на ветру.

Ристовићева вера и сумња почивају у новоотвореном простору у којем све говори, новообојеном поетском конкретношћу, која одашиље поруке о непроцењивој важности сваке појединачности што светли у свеопштој претећој тами, и говори својим маленим причама самоисказивања, самоисписа, којима као да нема краја, јер је иза њих, и пред њима, неизрециво.

У тој игри непрегледности, и издвојености, *осветљености* *пирена*, *појединачности*, регистроване унутар нових исказних јединица поетског текста – рише, приповеда, плеше, сећа се, сањари, и виспрено се обраћа себи и нама, размишља, поскакује и плеше, Ристовићева песма: у три или четири стиха, попут капи кише, у самосталним облицима, поетским целинама, или у читавим низовима ненасловљених снопова, попут снегова и наноса њихових поема. Или, попут поглавља, великих или малих епизода, каквог поетског романа, или приче, свијене у једну једину реченицу стиха, попут даха, каква уме понекад бити Ристовићева песма. Зачудне су енергија и моћ тих заснивајућих или евокативних малих творевина, које своје постојање, уверљивост, своју сликовну, исказну и маштовну снагу, дугују вољи, и управљености Ристовићевом

поетског језика да рашчини овешталост поетских симбола и метафорике, и врати их на поетску сцену у новој, поетски животворној језичкој бистрини.

И када наликује „путу за пешачење” Ристовићев стих не тражи друго до да буде „у дослуху са стварним предметом”, и када се преобрати у испис сањалице, није друго до исповедни глас душе, каткад властите, којој је дата та јединствена, животно и поетски егземпларна улога, решеност да посведочи о стварности која се никад неће поновити.

Има неке непрорачунате, спонтане прецизности у основној поставци и новини Ристовићеве језичке и поетске игре, која истовремено гради свој ритам и правила, избегава познате формуле, а која је ипак понешто понела са самих изворшта светске модерности, те, између осталог, и од оног Витмановог става да се невидљиво доказује видљивим, и да је „игра имагинације са чулним предметима природе готово равна чудноватој шаховској игри једне песме”.

Бити „миловатељ живота”, у витмановском смислу, или његов достојни и одани штовалац, у креативном, живом саодносу, пре свега значи уистину моћи упити, и еманирати све – за себе, и за песму. Витманов месарски момак што свлачи своје кољачко рухо или оштри нож за тезгом на пијаци, његови ковачи, запрљаних и маљавих груди, и невеста што кипти од путености, те затвореник, лармација, свештеник, потом и амбијенти – градске тржнице, полуосветљених и задимљених кухиња, пригушена светлост соба где „муж спава уз своју жену, и млади муж уз младу жену”, потом сан градова и сан селâ, пробуђене овце на пољима, и трава што расте у недоглед – све је то „обичан ваздух”, што витмановски купа куглу земаљску. Али и један нови дах, нови *ваздух њоезије*, који је са Витманом ступио на светску песничку сцену двадесетог века, и постао његово опште добро, чији преломни, радикални час раскида не само са песничким темама већ и са до тада познатим поетским формама, организацијом стиха, или ритмом говора, одзвања током читавог столећа светском песничком позорницом, између осталог, и као парадигма *мођућеџ* удаљавања од традиције, и облика слављених, и понављаних, у тој традицији.

Парадокс поетске радикалности између осталог, и у томе је што у поезији читава револуција може бити спроведена у малом простору лирске песме, у њеној сићушности и моћности под слободним небом њене властитости. Ристовић је тај захват отпочео када је под свој креативни хоризонт из мелодије и вокабулара ране поезије извео живи и отворени песнички језик, превео га у обресе, у садржаје и нова својства своје песничке елегике,

а са друге пак стране, у посве нову обликотворну енергију, ритам и унутарње законитости „мале”, па и најмање песме, која ће постати заштитни знак његове поезије. Чија је нова нормативност ништа друго до пуна индивидуалност поетског захвата, али и индивидуализовани језик по себи, моћ говора сваке ставке поменутог реда ствари, сваког бића у поетском абecedаријуму, који нема и не износи никакву хијерархију, нити крунисано вођство, именоване наследнике, раздвојене границе овог и оног света. Где све именовано говори, трепери, светли, постоји.

Нигде толико бића и предмета, незаметних и непријатних, „недостojних” песничког именовања, колико у Ристовићевој поезији. Толико стварних и неотклоњивих пратилаца пешачких стаза, учесника у дневним и ноћним призорима, да по себи добијају ранг незамењивог песничког знањења. Нигде у српској савременој поезији толико врана, мишева, жаба, гусеница, пужева, црва, свега што лети, мили, трчи; нити толико обичних предмета, лимених тањира, игли, свећа и свећњака, оловака, пера, мастионице, касапског алата, старих часописа, еротских фотографија, портрета владара и светаца на зиду, свештеничких мантија, радничког одела; толико невести и јавних жена, учитеља, гостионичара, гостионичарки, и ђака; толико гробаља, библиотека и нужника, брачних одаја, кухиња, сеоских светковања, самачких соба – колико је то у процесима које насељавају Ристовићеве песме. И које излазе на видело, јасно и једноставно, обасјане саме собом, или оном тако уобичајеном Ристовићевом „светлошћу одоздо”, што допире из доњих углова, којима не могу промаћи бића и појаве свакидашњег, корен и стабло живота, спрам свега што трепери у висинама, и опет са њих веје, засипа, пада, ка тлу, ка обичности, ка земљи.

И ко се сад не би сетио Катула, чија песма је живи, динамички рефлекс малог догађаја свакодневља, реалан, или измишљен, којим песник, у лакоћи своје „песмице”, и у случајном поводу њеног настанка, уз то и у несавшености записа, заправо савршено преноси једнако личну и објективну слику, као и посебан, уз то и лични, доживљај, вредан тога да буде забележен. А једнако тако, у дугом временском премошћењу, сетићемо се опет поменутог родоначелника светске модерности, Витмана, о чијем проседеу, његов преводилац у нас Иван В. Лалић разложно и уверљиво говори као о *снази креације*, која има корен „у песниковом понављањем, упорном идентификовању свог личног доживљаја извесног заданог сегмента реалности са потврдом закона по којем се та реалност држи на окупу, у заједништву свега што живи, или напросто постоји.”

Управо та специфична „новина” поезије, садржана у њеној чини се вечној и иманентној снази, а тако посебној, аутентичној модернисти – у спремности, и спретности, да на свој начин, особено, изнесе оно што је неминовно, за дух и есенцију времена, колико и за наш живот, уједно и за биће песме, преносиво кроз свако време – као да је иза кулиса једне увелико у нас осветљене и слављене песничке сцене модернизма чекала Ристовићеву појаву да се осамостали, и исказе. Потребан је само смео песнички дар који ће се усудити да се окрене и оном што поезија сувише често оставља по страни.” А „Александар Ристовић има дар и има смелости да пише о оном о чему други ћуте” – како је на корицама у многим смислу прекретничке Ристовићеве књиге *Та поезија* (1979) забележио њен рецензет Јован Христић.

Уверљиво то посведочује многи Ристовићев стих из осамдесетих, као и из доцнијег периода, пуне зрелости, али готово са таксативном тачношћу то саопштава ванредна песничка прецизност песме „Критика поезије”:

*Моја кћер ми рече
да могу написати песму
о било чему,
о ма којој ствари
коју видим
или коју призивам у сећању,
о једносавним предметима:
кућији за шећер,
о виљушкама,
ножу
и посућу.
Држао сам је за руку. Била је
јединствени кришчар моје поезије.*

Слепа кућа и видовити станари, 1985

Ништа јој се не би, у расветљавању Ристовићевог проседеа, могло додати, ништа одузети. Уистину, то је он, песник Ристовић.

Конкретност и илузивност сустанарски окупирају простор Ристовићеве песме. Остваривост једног, увод је у недосежност другог, те тако здружене, ове наспрамне, и готово посве различите могућности, опстају у својим подједнако реалним фасетама унутрашње поетске збиље и чине напоредни корен песничке инвенције. И њено покриће: неизмерност једног јединог тренутка, и неизмерност чежње за њим. Гледати заобљену кап како пада, а

видети у њој ружу : „ширити бескрај, васпоставити биће, почињати ни од чега. Бити заједно”, како пише песник у својим *Писмима сањалици* (1972).

Много је аутопоетичких обасјања, расутих у Ристовићевом делу, али једно од темељних, а ретко кад обелодањених, што куца као само биће лирике, налазим у том обраћању песника неком коме је поверено право и могућност да непрекидно превазилази могуће, да у својој реалности буде њен напоредни актер – онај који сања.

Стога Ристовићева уздржана елегија, крхка жанр-сцена, кроки, или готово хаику, свој кончић приче удевају, попут убода тетоваже, упорно и доследно, и у свој *други иденитијет*, језичку раван песме, и изван буке и жамора речи, истрошених књижевном реториком – налик тихом везу, обавијају се око призора свакодневице, и унутарњих просјаја интима – чинећи да се драгуљи, обасјани снагом коју сама унутрашњост онога ко говори открива у себи и њима, зауставе, и да се тако изненада обасјани, и са посебним зрачењем сваког понаособ, мере из своје епизодичности, у кључну важност коју имају, не само у личном поетском албуму, већ и на великом платну препуном детаља и сцена, емотивног набоја и реминисценог флуида, што налик је старинском ткању, патинираном и на свој начин трошном, али динамичном, попут серије слика сребрног екрана, на којима напоредно, и са истом убеђеношћу, и готово без даха, читамо живот. Прошли, садашњи, свевремени.

Живот анониман, песников, можда и наш властити. Многолик и многозначан. Какав јесте.

Тако је детаљ, подржан другим детаљем, у непрекидном дијалогу са конкретношћу, често на поетском плану осамдесетих заборављеном, овде у опозиту идеалној и општој слици – постао носилац, анонимни јунак Ристовићеве песме, а то су управо онај дар, и храброст, о којима Христић пише, а са којима Ристовић непрекидно, попут мајстора камере – у уличним призорима, гробљима, крчмама, месарским радњама, или сопственој радној соби – вишак светлости, илузије и спектакла замењује крупним планом, игром детаља, у којој су непосредно везани бића и ствари. Песник и перо, супруга са вечно стрпљивом иглом, девојчица и њен цртеж, дечак на саонама, гробар и уже, преузети из свакидашњих сцена, дечачких успомена или самих снова, у овим другачијим и неочекиваним поставкама песничке слике, постају носиоци нове, интригантне поетске игре, којом се, из почетног крокија, претапају у новоотворена поља песничке игре и поетских значења.

Ристовићево сликарско платно, каткад фламанско, катад ускиптало од напона унутарњих сажетости, каткад сензитивно, налик свиленој потки, у исти мах је клизно, филмско, док у својој основној импостури, као *књижевни ѿекси*, тезаурум слика и речи, у нашој поезији готово први пут – мимо Павићевог прозног проседеа који ни сам није лишен поетског духа и геста – обелодањује један развијени, велики *речник ѿосѿојања*.

Понекад контекст песме захтева реч са патином, и циљаним контекстом непромењивости и трајања, ванвремененог значења, којим их преносе различити титулари истог (заборављени већ вокабулар: *ѿосѿиона, крчма, ѿаздарица, служинчад, целайи и вешчала...* никада није призван тек по себи); понекад је она у голлом костуру тек назначене, могуће слике, ухваћене погледом сред урбаних призора, или налик скици, у померању грана пред прозорским окном – а каткад у двојном трагу рукописа као видљивог одсјаја унутарње рефлексije, одломка разговора са самом собом, фрагмента реченице, мисли, или опаске. Да би сваким овим потезом, уместо песниковог монолога и исповедности, сачинила посебан, и нов, рефлексни и рефлексивни, опажајни и емотивни, исказни и дијалогски, необично складани – декодирајући и енкодирајући – асамблаж.

На посве ристовићевски начин, спрам апострофирања великих књижевних тема стоји – ситни бод, малени захвати у живу материју живота, смрти, љубави, времена, историје, правде и неправде, очаја и смеха, стварања и љубави – песничка прича одмиче срменим фрагментима животних скица, кратких повести којима је дат животни дах, форма и енергија самобитности; или су у крупном кадру слике, или у низовима микроприча, унутар свог новог коегзистентног простора, ови расути и презрени биљурни свакидашњице, упорношћу њиховог сакупљача и аниматора, својим једноставним додирима и блискошћу егзистенцијалног простора којом су везани, освојили своје уметнички аутентично место достојног и самосвојног репрезентанта стварносног, посведочивши тако и о новом ступњу модерности свог проседеа.

То је, уједно, и сва она „распусност” и чар, коју песничка уметност може, у ритму и мелодији речи и духа, попут какве кантанте, извојевати пред самом собом, измакавши магмама нејасности, и ефемерија, мистификацијама и обманама, понављању стереотипа и готових формула, а не изневеривши тако ни оно што у Ристовићевим поетичким преокупацијама има привилеговано и једино важно место: „сјај и јад” животних чињеница.

Претраживач најстаријих представа, предсократовских елемената, Ристовић не би био песник те снаге и хуморности, нити

маг песничког преокрета слике, када не би у свом истраживачком походу зашао у сва песнички „обесправљена” и запостављена спремишта тривијалија, и начинио их царствима свог „сиромашког” прохода, и моћи обасјања коју проносе саме песничке речи, у великој обнови и ускрснућу животног потенцијала што пламти у набоју поетског штива. Из уздаха његовог полустиха, али и из једне у другу песму, нараста снажна и нова песничка аксеологија, која отире прашину са мноштва предмета „за свакишању употребу” и уводи их „повлашћени” регион песме, инаугуришући у нашој поезији оне поступке без којих ће базични фондус песника деведесетих бити тешко замислив, чинећи тако прихватљивијим и разумљивијим и оне „депое” или колекције реквизитаријума свакидашњице у поезији млађих песника, попут Слободана Зубановића или Душка Новаковића. Али, успостављући, подједанак живо, и ону мелодију славља у коју су уденути сва превртљивост, замке и обмане света обичности, животних загонетки и чари, час минуле и усахле, час изнова успламтеле лепоте, у сукцесији којој је тешко видети и упамтити почетке и сагледати простирање – то *нишџа*, и *све* – што се изнова успоставља и преноси, енергијом додира, укрштања и међусобног прохода, такнув нас флуоросцентним титрајем своје *сйварне несйварносйи*, и уграђености сваког појма Ристовићеве песме у једнаку валидност грађе живота и смрти, видљивог и невидљивог, у моћ поетске речи да у привидној лакоћи и прозирности не омекша супстанцијалну јасноћу и не изгуби пуну референцијалност порука, крунишући их свакад неприметном поентом унутарњих контрадикција и фасцинантног преображаја у егзистенцијалну пуноћу – метафизичког сјаја.

Свейшљка, и *ламја* – обасјавају унутарњи простор поетске форме, али и поетску интиму, и бацају свој плам свему у простору, казујући да постоји и тај други јад, „ван мене” – или прича неког другог мене, кога виде, и коме воде друге речи, путујући и саме од тврдог задатка именовања или појмовног енкодирања, до илуминантне снаге најважнијих инстанци поетског говора, што заустављен, тек у понеком трену, истовремено бива и на прагу неке од нових могућности Ристовићеве велике, *нейрекинуће реченице*, у којој су *сйакалице*, *окно*, *окулар* оптичара, само нова речничка синтеза, управљена на блиско и удаљено, што почивају једно уз друго, нагонећи нас да их видимо у једном. Најчешће у нама самима.

И напoкoн *Ружа*.

За ухом, на папиру, иза окна, слободна у својим шетњама видљивим светом, видљива и у растопљеном дашку онострaнoг. Она је тај шапат твари и њене прозирности, то немогуће свих

реалија, у којима почива Ристовићева песма. Свакад на другом месту, са новом улогом – превртљивке, милоснице, изворне, маштарске, еротске, чисте или свеле, јаросне и податне, odporне и смртне, уцвале сред трња и пустог грања – синоним етарског ра- застирања, „лукавости” претрајавања и нових цветања, те лута- лаштва кроз знане пределе поетских предложака и асоцијација, све до потпуне предаје, без остатка, свом песнику – сада већ са пелудом његових успомена и чежњи, а свакад у свеукупој, скар- летној и етарској суштини свог постојања.

Она је ту да потврди сву величајност обичности, растући уз плот, уз длан, уз свакидашњи животни обронак – или уз нутарњи дашак душе, у коме се сваки час огледне једно ново ништа, уз- мака и смрти, што једнако нас чине. Ристовићева маестрална пе- сма о „једном путовању у Нигде”, о једној путници са птицама у крилу, о испуштеној бочици с мирисом, није друго до надстварно снажан испис невидљивога, ишчезлога, одбрањеног у световима ов- дашњим, тако моћно, заштитно расцветалим у визији руже у ста- ринском аутобусу, слици ван рама, у ванвременој нежности сне- жног пејзажа душе.

*Моја мајини у старинском аутобусу
прелази огроман џуџ. Преко залеђених ливада,
кроз снегом ојрхван џланински предео.*

*Седећи иза возача, разговара са њим
о необичном времену. Љуљуцка се
на свом седишту са малим џицицама у крилу.*

*Кадикад староља чују се крици,
али се не виде они који су изложени
мучењу, негде од неког.*

*Наједном у аутобусу осећа се
јак мирис ружа, као да је неко испустио бочицу
с мирисом, или џрља између џака ружине
лајнице.*

*Моја мајини џуџује у Нигде
зимским аутобусом. Кадикад јој је
иње на лицу. Побелела су јој усња и обрве.*

*Имам довољно разлога да верујем у њено
џуџовање,*

*Њоме ме учи метафизика, али и једно
по све лично осећање времена и бесмртности.*

3. фебруар 1993.

„Ружа за ону која није овде”, *Песме 1984–1994*, 1995

Фасцинантна могућност речи, да својом сновном суштином буде добачена у Нигде, али и враћена, са стварносним набојем присног дијалога тако удаљених равни, које су приближене тек у две речи – *ружа* и *иње* – стваралачки лого овог песника уистину чини посебним, зачудним, видљивим и транспарентним, оствареним пре свега потпуном једноставношћу песничког говора, који притом, ништа није затајио, и ништа изневерио, пренагласио и скрио. „Опипљивост” ове сновности и недодиривости, са чврстим покрићем у „посве личном осећању времена и бесмртности” истовремено је у артистичком смислу, без усиљености досегнута, природна, неилузивна чаролија могуће.

У простору малог свог поседа, песме, све што песник види његово је, све што има, унапред је изгубљено, и само њој поверено. Али све што воли, светло је, завештано животу – који ван њега, у унутрашњости својих закона, траје. Овострано и онострано тако су од исте грађе, дочаране без уобичајеног реквизитаријума великих метафизичких тема, и ослобођене величајног оглашавања и видно истакнутог креда. У духу, дакле, у поезији необичног, хуманог дезилузионизма, рашчаравања и зачаравања, који је, у типично ристовићевској, обратној пројекцији, прожет религијом живота – вером у бесконачност једне једине непрекинуте, љубавне реченице.

Не може се увек тачно рећи где је у Ристовићевој песми окдач који тај ванредни час обасјања измирује са поетском, смиреном ауторефлексијом, јер је, у основном поетичком ставу, она непрекидно будна, на опрезу. Одабирајући непосредне животне ситуације као примарно поље песме, а детаљ као краљицу сваке случајности, та визура спонтано, по себи већ, изједначава песничко искуство са оним које припада човеку уопште, док присуство онога који изнутра осветљава „свој јад”, није друго до отворен и готово уравнотежен угао гледања на појаве унутрашњег и спољашњег света. Те тако и оно *оке*, *сйакло оийичара*, у прецизном устројству песме оваквог ангажмана и тока, постаје *ракурс бивсйва*, који омогућује проход из мале егзистенцијалне теме у важност и вредност песничке стуктуре као вида сазнања.

Тај значајни *окулус*, пре него поетска тема, у свакој је од стваралачких етапа Ристовићевог стварања, готово уграђен у

песничко поимање живота, коме је стваралачка зрелост само при-
додавала нова изоштрења.

Готово као свевремени реликт, из његових каткад оштрих ин-
терполација, шуштећи у пролету са гваша и папира графичке ја-
сноће, искрсава свакад и стиховни документ о различитим конота-
цијама основних животних појмова и искустава – попут песнич-
ког освешћења, сазања о човековом постојању у времену, или си-
туцијама које нису тек нанос друштвених хронологија и исто-
ријских мена, већ непосредни испис, траг који говори о омеђено-
стима, и подељеностима и дисхармонијама унутар људске приро-
де. И као што у поезији намењеној деци (*Лак као ђеро*, 1988; *Неки
дечак*, 1995) Ристовић не избегава опскурне слике што говоре о
опаким навадама владавина и власти, рата, некажњених злочина
и безразложне казне, тако се једнако у његовим стиховима импре-
сиво одвија и постојана демистификација анђеоског – тог приви-
да који запоседа снове, а непрекидно говори о стварној бесконач-
ности саме жеље за утехом, за новим лицем и бићем невиности
света, блискошћу и љубављу, док му се истовремено, као из не-
гатива филмске траке, или подлоге папира, као противтежа, ука-
зује *јеванђеље по ђаволу* – снажно и као ретко кад у нашој модер-
ној поезији формулисана, рељефно истакнута и експлицитна ви-
зија таме, која претходи каснијим поетским посветама овој теми,
између осталог, и понајпре, у антипсалмима Новице Тадића и на-
боју сличног карактера и тежине која је обележила овог песника.

Никако не треба, међутим, испустити из вида тај оштри угао
постављен између заноса и растрежњења, који збирка *Празник
луде* (1990), на пример, а потом и *Хладна шрава* (1994), субли-
мирају из двојства разастратог под светлим и тамним окриљем
и специфичним знацима књига *Нигде никоџ* (1982) и *Дневне и
ноћне слике* (1984), на пример, попут „мрља у негативу”, супрот-
стављајући лепоту и ругобност, и дограђујући, поемама о кућ-
ним мувама, мишевима, свињама (тим „господарицама брлога”),
и другим до тада у нашој у поезији прећутаним, обезначеним и
неименованим појавама, фасцинантну сликовност сметлишта јед-
ног Леонида Шејке, а уводећи, управо властитом „поетиком ђу-
бришта” – свега отпадног, споредног – важну алтернативну ноту
поетичког порицања разлике између великог и малог, и разградње
поетских „величајности”. Афирмишући, другим речима, марги-
налност и поглед „одоздо” – реалност најближу самом животном
садржају.

Мотивска бизарност песама о нужницима, гостионама и јав-
ним кућама, далеко од исфорсиране и тенденциозне бласфемич-
ности, много је пре, и више, низање бриљантних опаски о самом

фундаменту људске природе и животног поретка ствари. Слика једне „мале и укусно припремљене сахране”, властите при том, или иронијски и горкохуморни осврт на „механизам смрти” који нас неће мимоићи, ма како безимени или значајни били, стоји тако спрам изврсне песме о Шекспировој смрти (*Хладна љрава*), депатетизоване до последње нијансе обичности – уз служинчад, чувара баште, сметларку, ноћне посуде, и немоћне, прозирне анђеле – преточене у чисту анонимност догађаја који се дешава било коме и било кад, те напоредном детронизацијом самог мотива смрти или славе, свраћа пажњу, као што Ристовићев стих свакад чини, на раван обичног искуства, појаве и бића опхрваних заједничком, и увек различито означеном судбином.

Управо то искуство Ристовића занима и у свим „бласфемијама” призора из јавних кућа, те тако и циклус „Јавне девојке” (*Дневне и ноћне слике*), у сјајном проседеу низања „негатива”, рефлексних и неочекиваних слика савршене поетске прецизности, изнедрује галерију разноликих крокија тајних посетилаца, њихове, у додиру са „срамним” и прокаженим, изненада огољене карактере.

Једнако тако и хладни проходи „анђела смрти”, или разговор скелета – у Ристовићевим песмама, тамне и зачудне интонације и визууре, никако нису призвани у предзнаку антипоезије, већ као овој поетици нужна, и витална, обрнута пројекција раја, равнотежа коју у својим визијама песник налази у опаскама о делању „духова градитеља” и „духова разградитеља” свега што нам је знано, па и онога што тек слутимо – као вазда присутну и једино владајућу „размену искуства”, својствену управо поезији – „јер једног нема без другог” – те тако „садржај и значење” у песми постоје као предмет, и његова вечита сенка.

Пристижући увек из посебног сегмента емпирије, ове назнаке у Ристовића изнова претресају наслеђена значења. Игла веза његове Јефимије (*Хладна љрава*) црта другачије призоре у односу на слике које је оставила традиција. Тај вез *наставља* танку линију Ристовићевог писма, између оностраног и ононостраног, спајајући је, у овој књизи, управо метафориком хладне траве – са новом и зачудном енергијом клесања у леду, у чистој транспаренцији – са оним што свој одраз и покриће има у реалном животу. Остављајући нас при том у слободној вери да и оно што је тако транспарентно, следом овог *метафизичког кончића* песничке визууре, и, напokon, песничког осећања, узвраћа свему ономе што постоји, настаје, и никад сасвим не ишчезава – обнављајући се, попут снегова, и трава. Попут речи љубави, смрти – и самог живота.

Ристовићевим надреалним титрајем реалности, у његовој енциклопедији живота и смрти, славе се тако, собом на делу, сами изворници.

Но и онда када је читав спектакл обичности, свега видљивог, напоредан са невидљивим, они заједно чине смисао. Трансцендентална раван ове поезије чини се да и не постоји, мада осећамо њено присуство. Она није изван ствари – настаје, живи и нестаје са њима, као *сѝрукѝура смисла* – поетски знак који је види, чита, прозира, дочарава, и слави, у њеном власититом унутрашњем устројству, и такву је отчарава, зачарава, и чува – по мери њене спољашње и унутрашње збиље, које су једно. Попут маленог предмета, у песми „Игла моје супруге” (*Песме 1984–1994*), са стотину њених „неверовано брзих убода у фину тканину”, али и са тајанственим њеним, јединим, сребрним оком, којом мајушност те корисне стварке наговештава и нешто посве друго од онога што чини – величајући саму себе „загонетним поступцима”, и прелазећи у сасвим нову мистичну бодрост својих изазова, којима ваља бити на расплагању, „било кад и на било ком месту”.

Иза хипостазе укупних диспропорција малог и великог, видљивог и невидљивог, које налазимо, посувда у Ристовићевој песми, стоји међутим и достојна поетска логика коју ова поезија отвара, сваковрсним прожимањем слика, боја и гласова. Једна *холограмска пројекција* свеукупности – оностраног и оностраног, ефемерија и есенције – напаја његов верс као сама еманација суштина, чији нам се сукус чини готово чулно, недвосмислено присутним. И у најкраћим Ристовићевим песмама чује се шумор лишћа, новина, шкрипа снега, цилик пруге, цахтање маказица што секу нокте, посвуда лете дрвени и метални предмети, богови и демони шаљу своје знаке, и ова поезија их прима са добродошлицом онога који се не боји „Нечег него Ничег”. А „Поезија нас непрекидно подсећа да имамо ова чула: очи, нос, кожу, ухо, да при томе можемо видети оно што чујемо, чути оно што видимо, опипати оно што гледамо, осетити мирисе звукова”, пише Ристовић.

Уистину, свему је у Ристовићевој поезији дато право да уђе у песму, и она је, усмерена ка свему, постала од *свега* и *свих*, сачињена тако да је све ту изаткало, чини се, песму о себи. И све је подједнако могуће, у духу једне особене лиричности, у замаху и ритму оне древности и модерности, која каткад зближава просветљујуће тихе стазе будистичких поклоника и урбане застанке америчких и европских песника прошлог века – што не траже, нити нуде, ни трајна решења нити догму, већ дијалектичку игру дисхармоније и реда, пустоши и смисла – у најбољем случају – оно

потпуно испуњено искуство јединог могућег – до краја освојеног и проживљеног часа.

Поезија је ту пут, више него задаћа и постављени циљ, не резиме нечег смишљеног и до краја сročеног, већ скица пута, и његов траг, вијуга размишљања. Допунимо ли регистар Кишових асоцијација на Ристовићеве „чисте мирисе животе”, можемо стићи и до оних песника, чији је поетички избор – како пише и један од тумача поезије Роберта Крилија – песма као „чињеница сопствене активности”, што постоји у себи и за себе, тако да на њу можемо да мислимо не само као на „израз” већ и као на „догађај”. Остварење таоистичке „неусловљености” – просте и посредне чари искуства, саме поетске праксе садашњег времена – коју у исти мах можемо назвати „пажљивом, враголастом бескорисношћу која садржи одигравање и увећање суштинских особина”.

У њој је могуће наћи многе бескраје: дневнике постојања, читања, сећања, имагинарне списе, читати их понаособ, или сагледати заједно, у свеукупности, која извире из маленог региона речи, а из њене унутрашњости допире свуда њена обасјавајућа моћ, њено знање, истраживање, претпоставка, машта. Моћ обичног погледа, и готово детиње, чаробњачке инвенције, способне да зађе иза привида непрозирности, и упути нас разазнавању што је каткад и *иза* моћи говора, у луцидности јединог погледа.

Уза све, имати ту моћну слободу од знакова који су Ја, а који га њему изнова враћају, са поузданим благом свега виђеног, схваћеног, призваног. И на великом путу свиле и трава, обухватом чула, мисли и погледа, саздати тај холограмски потпис са „љубичастим знаком” на папиру – без завршне тачке у реченици, без маргине.

А то је већ енигма, и чаролија, са именом Ристовић.

И изнова откривена насушност поезије. Поверена сржи писања, Души Писма, у бескрајној ноћи света, која се, напokon, и негде, покаткад, ипак мора повући: „Толико сам самовао да ме се и ноћ одрекла, измислих песништво не за доколицу но да бих живео...”*

* Из обимнијег есеја, посвећеног песнику Александру Ристовићу, поводом двадесет година од смрти (30. јануар 1994).